

Von Trotta – Joseph Roth regényhőse – Ferenc József temetése napján távozik az élők sorából: már nincs miért élnie. Évekkel később, az Anschluss előestéjén unokaöccse, egy világ teljes széthullásának balsejtelmeitől gyötörve, a rég halott császárt élte a kapucinusok kriptájánál. Az osztrák regényirodalomban Ferenc József és a Monarchia (vagy Musil kifejezésével élve: Kákánia) gyakran egyet jelentenek: egyik elmúlásával a másik is odavan.

Ferenc József ravatalánál több magyar író is fejet hajtott. Nem a császár hí hívei voltak, hanem tudósítók: lapjukat képviselték a nagy gyászeseményen. Krúdy, aki terjedelmes cikksorozatban számolt be a gyász hét történéseiről, a háborús Bécs riadt szegényességéről, az új uralkodó fiatalságáról és póztalanságáról, az elbizonytalanodott s értékét vesztett szertartásosságról, egy korszakot temetett. Évekkel később, 1925-ben egy magánlevélben ugyan, de nem az intimitás hangján, hanem a maga különös elbeszélői retorikájával szólva még többet: „Mindannyian meghaltunk Ferenc Józseffel együtt...”

FÁBRI ANNA

„BÉCS VOLT A VÁROSA...”

– A Ferenc József-i Bécs Krúdy Gyula műveiben –

Kródy ironikus (viszonylagos: időben, térben el-távolított, hasonmásokkal megsokszorozott) énközpontúsága, ez az összetéveszthetetlen írói modor most is, itt is, e Hatvanynak címzett levélben is fájdalommal, tézisszerűen is összefoglalható, negatív bizonyosságot takar, vagy más szemszögből nézve: leplez le. Akárcsak az a nem sokkal később papírra vetett, de már nyomtatásra szánt, frivolságában is mélyértelmű mondata, amely így kommentálta Ferenc József halálát: „Elment anélkül, hogy kinevezett volna hercegnek.”

Kulcsmondat ez, miként az előbbi is. Lezárult lehetőségekről: veszteségekről szól. Egy olyan kor elmúlásáról, amelynek végét sokan óhajtották, sőt ezért serényen munkálkodtak is, valójában azonban valamennyien örökéletűnek tartották. „Nyilvánvaló volt, hogy Ferenc József örökké uralkodik a Monarchiában – nyilvánvaló volt, hogy a bécsi Burgban a zsandárok legföljebb csak akkor teszik le lófarkas sisakjaikat, ha a II. Józsefről elnevezett szomorú traktusból szívderítés céljából pohár sörre a szemközti kiskocsmába mennek” – írta Krúdy kedvelt regényhőse, Alvinczi Eduárd ihletőjéről, a különcködő Szemere Miklósról rajzolt portréjában, 1926-ban. De – más szavakkal – ugyanerről beszélt abban a több tucat másik portréban is, amelyeket *A tegnapok kódlovagjai*, illetve *A XIX. század vizitkártyái* címen bocsátott közre, s amelyek – szándéka szerint – a Ferenc József-i idők tablójához készültek.

A 20-as évek egyébként is az önvizsgálat kora Krúdy életművében: nemcsak tegnapi önmagát, írói lehetőségeit, kedvelt szerepeit, hanem az egész tegnapi magyar irodalmat, sőt a tegnapi magyar életet illetően is. Már 1913-ban, *A vörös postakocsi*ban fölvetette a kérdést, amely ekkorra végérvényesen időszerű lett: létezik-e olyan szilárd tény (az elmúlás kérlelhetetlen, de költői-síthető tényén kívül) vagy biztos érték, amelyhez hozzá lehet mérni az életet a valóságosság és a minőség szempontjából. Alvinczi Eduárd, Rezeda Kázmér, Mme

Louise először összefonódó története a bizonyíték: Krúdy fölismerte és olvasói tudtára adta, hogy a századforduló-századelő világa káprázatok, képzelgések, teremtett álvalóságok világa volt. Ferenc József halálát követően azután ezt a felismerést a szó szoros értelmében kísérteties alakban is megjelenítette a következő vöröspostakocsi-regény: az *Őszi utazások*...

E két könyv, és különösen a második, nemcsak Pest, nemcsak a magyarság, hanem a Monarchia, vagy más-honnan tekintve: a második valóságok regénye is. Hőseik nem a munkás élet, hanem a szórakoztatóipar, a sajtó, a lóversenysport, a színház és az irodalom emberei: szerencselovagok és személyes szolgálattevők, parvenük, az ábrándok, a látszatok, a képzelgések elkötelezettjei, olyanok, akiknek státusa – Ady találó szavaival szólva – a napidíjas és az Úristen között mozog. Magyar világ a vöröspostakocsi-regényeké, de nem az „extra Hungarum non est vita” világa: pesti világ. Krúdy már ezekben a könyvekben megmutatja, hogy Pestet milyen sokféle szimbiotikus (ha nem is minden tekintetben egyirányú) kapcsolat fűzi össze a császárvárossal. Később tárcák, elbeszélések s regények egész sorában (egészen az 1931-es *A kékszalag hőség*) gyakran s új és új mozzanatokra felfigyelve ábrázolja ugyanezt: Bécs és Pest, kissé tágabban: a magyarok és a Monarchia viszonyát.

Mi lehet az oka annak, hogy éppen Krúdy az, aki legtöbbször és legelmélyültebben veti föl e kérdést a magyar irodalomban?

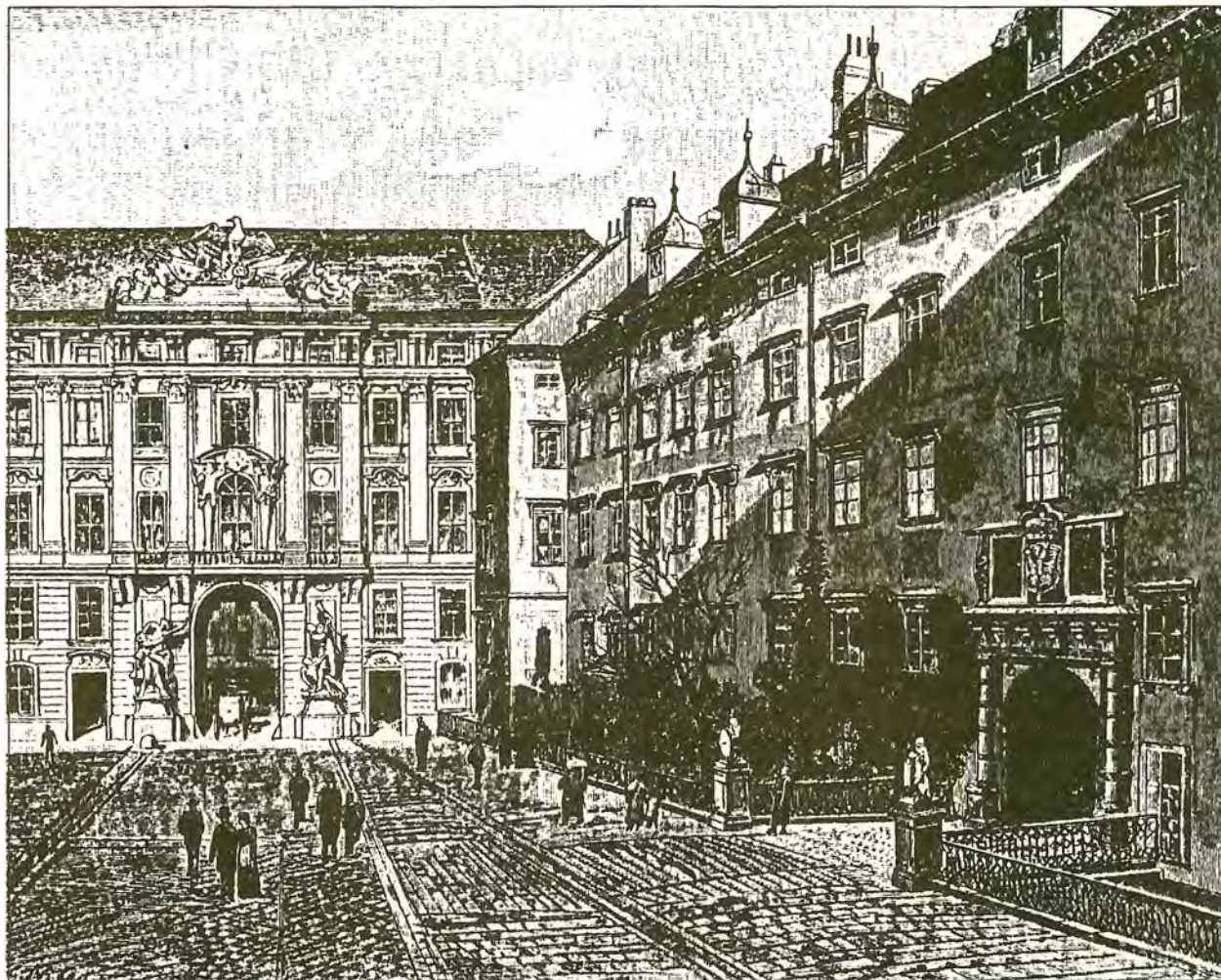
Meglehet, ebben is annak az ellentmondásnak feszítő ereje hajtotta, amely az *egész érzékelésnek és megértésnek* rá oly jellemző igénye és az *egész* megragadhatatlanságát illető tapasztalatai között főnnállott. Ez az a feszültség, amely hasonlatokban tobzódó metaforikus értelmű prózájának ihletője és szemléleti alapja, s amelynek föloldását éppúgy, mint a századvégi osztrák írók némelyike, ő is valamely egyneműsítő hangulatban vélte megtalálni.

A jelentéseken túli jelentések fölismerésének kifinomult (s a monarchiabeli élet lényegének megragadásához elengedhetetlenül szükséges) képessége nemzedékek során érlelődött a magyar elbeszélő irodalomban, míg végre – Jókai és Mikszáth után – a csúcsra jutott Krúdy munkásságában. Nála jobban senki magyar író nem igazodott el abban a másodlagosságban, amely – számos bécsi, sőt prágai kortársa szemében is – a monarchiabeli élet legsajátabb minőségeként mutatkozott. Ennek értékét nemhogy csorbítaná, ellenkezőleg: növeli az a tény, hogy a Monarchiára mint témára mindig és

következétesen „csak” magyar szemszögből tekint. Szép példája ennek a Rudolf és magyar hasonmása történetét elbeszélő regény: a *Jockey Club* (1925).

Hermann Broch (Hofmanstahllal és a bécsi századvéggel foglalkozó könyvében) az elkülönülően arisztokratikus *Jockey Club* által rendezett, nevezetes freudenai lóversenyeket valóságos népiünnepélyeknek (szó szerint) demokratikus színezetűeknek írja le. Ezt a tarka forgatógot nemegyszer ábrázolja Krúdy is, hangsúlyozva azonban, hogy nem csak a bécsiek vagy az osztrák-

sokat is megrajzolt az író. Írásai azt sugallják: a régebbi (a monarchiabeli) magyarok otthonosan mozogtak Bécsben. Részt vettek a város életében, ott voltak mindenütt, s nemcsak a lóversenytéren vagy a politikában, hanem a szórakozóhelyeken, a belvárosi utcákon, a „habsburgi temetések” és más ünnepeken, a kiskocsmákban, a vendéglőkben és a kávéházak teraszán. Sőt mi több – állítja Krúdy –: a császári ház „magánélete” is összefonódott velük: Erzsébet legbensőbb bizalmasa egy kecskeméti kisasszony, Ferenczi Ida; Rudolf Jókaiival „ba-

A belső várter (Burgplatz) Bécsben.

ság nagy népiünnepélyéről van szó: jelentékeny szerephez jutnak itt a magyarok is. Ez a szerep pedig a rivális szerepe, hiszen a versenyeken magyar lófuttatók is indulnak.

„A férfiak közül természetesen a magyarok voltak többségben (olvashatjuk a *Derby* című, 1918-as tárcában)... Bizonyára kiszorították volna a lóversenyter látogatóit, ha amúgy kurucosan összefognak.”

A lóverseny, akár a politika, pártokba rendezi az osztrákokat és a magyarokat: „Ezek a magyarok Andrássy Gyula óta még itt Bécsben is magasan hordják az orrukat. Tele van magyarral a Freudenu” – mormogják a bécsi arisztokraták *A kékszalag hőse* lapjain.

Az elkülönülő, rivalizáló, a Bécsben is egymás között s magyar módon élő magyarok alakja mellett más típu-

rátokozik”, s szívesen mulat magyar urak és magyar hölgyek társaságában; de nem maradhat ki a sorból a császár sem: barátinőjének, Schrott Katalinnak magyar úriember a férje. (A sajátos magyar „kultúrjelenség”: a cigányzene divatjéért is sokat tesznek a császári család tagjai. Erzsébet és Rudolf kedvenc nótái [a Lehullott a rezgő nyárfa...], illetve az Édesanyám is volt nékem kezdetűek] szerte a birodalomban ismertté lettek.)

De vajon ki hat kire? Bécsnek erősebb-e a vonzása a magyarokra, vagy fordítva? Krúdy többször is említi: Bécs sokáig mint a tanítómester volt a polgári élet, az élni tudás tekintetében, s hogy ezért a pesti gavallér vidékinek számított itt sokáig (igaz, Pestet is a vidékiek hódították meg maguknak – s közben meghódoltak maguk is). A pesti divatot sokáig a császárvárosé határozta

meg, s csak a walesi herceg magyarországi látogatása hozott változást, akinek személyében a fiatal és törekvő Pest új divatdiktátort talált magának, s ezzel ugyancsak megnövelte függetlenségét. A pesti éjszakát, a mulatók, orfeumok világát is bécsi nők uralták először: Carola Cecíliaval az élen ők „tanították meg lumpolni” a várost. Akár a gyarmatokról, a kitartók és céltudatosak nyereséggel tértek vissza Bécsbe – s trafikokat, masamódüzleteket nyitottak a pesti éjszaka pénzéből a Ringen. A század végére megfordult a helyzet: ez már a magyar lányok „vendégszereplésének” időszaka. S míg bécsi hírlapírók legfeljebb tudósítani jönnek Pestre, az itteniek, az ifjak és a törekvők Bécsre függesztik „vigyázó tekintetüket”, mint Rezeda úr, aki Karl Kraus lapját, a Fackelt oly áhítattal olvassa, akár a Bibliát. És számosan vannak, akik életprogramjukat is Bécs vonzására építik.

Bécs Krúdy magyarjainak számára legtöbbször valamely könnyen elérhető, egyszerre vágyott és elutasított életminőség természetes színhelye. Olyan – fáradság és megpróbáltatások nélkül megközelíthető – hely, ahol fölfüggeszthető a hazai, olykor nyomasztó identitáskényszer: itt úgy lehet magyarnak lenni, hogy szinte semmit sem kell érte vállalni. Bécs léte (és elérhetősége) megkettőzi a magyar világot (kiiktatja s egyszersmind megőrzi azt) – s az átjárás könnyűségével a tágasság és a szabadság érzetét kelti föl. Bécsben finoman s előkelően élhet a provincializmus kicsinyességeitől és a hazai élet civilizációs megoldatlanságaitól szenvedő magyar, s minden kockázat nélkül lehet idegen. Mert itt ő elfogadott, ha tetszik: ismerős idegen, akire mint természetesre, mint a császárváros lényegéhez tartozóra tekintenek. Pihenni lehet tehát Bécsben, kirándulni egy másik, kötetlenebb létbe, amely csak épp annyira valószínűs, mint amennyire valószínűs a birodalom távoli lakói előtt a fikciók és látszatok szövevényén fölépülő császárváros maga.

Krúdy kedvelt hőse, Alvinczi Eduárd a megvetett modern élettől való elkülönülés lehetőségét, az anakronizmus finom báját, gondosan kimunkált életszerének nagyszerű díszletét értékeli benne: „Bécs volt a városa (...) nem felelte Bécs ezeresztendősi falait, kanyargó belvárosi utcáit, serház-szagú kis térségeit, hórihorgas, fehér ablakrámás házait és a lakosság különös, úri eleganciáját, amely oly nemes a pesti világhoz képest, mint a Habsburgok lakószobái, a pesti milliomosok palotáihoz hasonlítva (...) Örült a bécsi életnek, mint egy regényhős, vagy Ráth Karcsi, aki szerelem miatt örökre Bécsbe költözik. Örült a fénylő sernek Spattenbreinél és a csontos marhahúsnak Meissl és Schadennél. István tornyánál, Riedlnél főzik a legjobb kávékat és Sacherné árulja vendégeinek a legszebb gyümölcsöt. Csak azokat a fogadókat kerülte el, ahová a pestiek, illetőleg az ún. magyarok szoktak megszállni Bécsben. A Bristol és Grand Hotel sohasem látta hősiüket (...) A Habsburgok, a bécsi asszonytípust képviselő főhercegasszonyok és a polgáriasszonyok, akik oly urak ebben a városban, mint sehhol a világon uralkodók: áhítattal töltötték el, mert csak egy dolog imponált neki a földön: a nagyraság.”

A nagystílus szerencselovagnak, a hétvezérek gőgös leszármazottjának éneke erősítésére, tekintélye fönttartása, fölönvétele kedvéért van szüksége a Habsburgokra, Bécsre – s úgy ingázik a két élet: a bécsi és a magyar-

országi között, hogy mindig biztos lehet a visszaúthban. Mindez – ahogy Krúdy megmutatja – az önazonosság kérdését a szerepjátszás minőségének kérdésévé fokozza le. Alvinczi számára Bécs is, Magyarország is megmaradhat annak, ami belőlük számára a legfontosabb (a múlt megtestült ábrándjának), anélkül, hogy a többivel komolyan szembesülnie, összeütköznie kellene.

E kényelmes megoldás természetes alapja az a sajátos aszinkronitás, amely Krúdy szerint Bécs és Pest, de különösen Bécs és a magyar vidék között életmódok és életgondolások tekintetében fönnáll. Időben máshol tart a birodalomalkotó két ország – ezt sugallják Krúdy regényei: az *Őszi utazások...* és a *Jockey Club* –, s ez a fölismerés alighanem az egész monarchiabeli élet egyik legsajátabb jellemzőjét ragadta meg: az időbeli sokféleséget. Valami sajátos relativizmust, ami különleges és máig csodált szellemi-esztétikai minőségek szép példáit éppúgy kitermelte, mint a gyakorlati-politikai tehetetlenségét.

A Monarchia – s ez külön a történeti Magyarországra is igaz: erről szólnak a magyar vidéket és Pestet szembeállító Krúdy-regények – a nemzeti-nemzetiségi, az életmód- és gondolkodásbeli, valamint a kulturális létezők hihetetlen gazdag sokféleségét foglalta magában. Ez a beláthatatlan sokféleség az egyének számára a személyes gyarapodás lehetőségét is kínálta, a nagyobb közösségekből azonban (elsősorban a nemzetekből és nemzetiségekből) a szembenállás kényszerét hívta elő. Krúdy már e szembenállások következményeinek tapasztalatával tekint vissza az előbbiekre: az egyén lehetőségeire. Arra az öntudatlan vagy felelőtlen könnyűségre, amellyel a monarchiabeli ember (kispolgártól az arisztokratáig) élvezte-használta az egymással lényegileg nem összefüggő, más és más időben megrekedt sokféleséget. Az idő- és életmódbeli különbségek nem zártak önmagukba. Krúdy hőseinek elég vonatra ülniük, hogy átlépjének egy másik világba. (Alvinczi egy anakronisztikus járművel, a vörös postakocsival közlekedik a különböző világok között – s ez nem írói lelemény, hanem a modell: Szemere Miklós eredeti gesztusa!)

A hedonista pesti polgár (kispolgár) Krúdy előadása szerint egy vendéglői élmény kedvéért is vonatra szállt, s mindjárt a cselekvési szabadság boldog, megelégedett élvezőjének képzelhette magát. „... egy jó hangulatú ebéd, egy alaposnak látszó étvágy mulattatására érdemes volt (...) néha vonatra ülni reggel (a 2-es számú gyorsvonatra), hogy már a déli harangozás előtt ott ülhessen az ember Sachernél, a Karlban vagy a Meissl és Chandoznál, vagy az Impériálban, ahol a híres marhahúsokat árulták. Az 1-es számú vonat délután öt órakor jött Budapestre, addig komótosan meg lehetett ebédelni (marhahúst fogyasztani), a bécsi ismerősökkel megbeszélni az eseményeket, sőt esetleg egy kávéházban is üldögélni, amelynek ablakai a Ringre nyílnak.” (*Mit ebédelt Ferenc József? A bécsi csonthús legendája, 1933.*) Az egész örömteli kirándulás nem több, mint egyetlen nap leforgása alatt teljesíthető tehát. A kiránduló nem kockáztat semmit: a vonatok menetrend szerint közlekednek, délben előírás szerint friss sört csapolnak, s a marhahús minősége kikezdehetetlen. A kalandozó magyar pusztán a megevett étellel, megivott itallal, a kávéházi ejtőzéssel erősítheti magában a részese-sed érzetét: Bécs a miénk, az enyém is.

Mi viszi tehát Krúdy magyarjait Bécsbe? Az önérdék. Ez lehet pénz – vagy egyéb „bírvágy”. És lehet az élet élvezésének vágya. De lehet a versenyzés vagy az elégtételszerzés vágya is. S lehet mindez együtt, akár Alvinczi esetében. S hogy Krúdy hősei közül éppen ő s a fejedelmi hasonmás (Bécs Rezső) forgolódik a legtöbbit a császárvárosban, azt mutatja, hogy Krúdy akár pesti regényeiben, a félben-egészen bécsiekben is a rendkívüli, egészen pontosan: a fejedelmi presztízst élvezők, a rá áhítóók, a belőle élők s fizetett szolgálattevők serege felé fordul megkülönböztetett figyelemmel.

Előadásában (kiváltképpen a *Jockey Club* című regényében) a bécsi (akár a pesti) élet állandó színjáték,

talság körében, hogy a Jockey Club házának udvarán megfelelő kertet kell létesíteni, ahol a kaszinótagok kedvükre hűsölnének...

– Hogyne – felelt Lichtenstein herceg, aki abban az időben a császár öfelsége főkamarmásmestere és a Jockey Clubnak meg igazgatója volt. – Talán ingujjban akarnak ülni a fiatalurak, mint Grinzingben? Aki kertet akar látni: menjen a Práterbe.”

Noha az idő a Burgban is eleve más ritmus szerint pereg, mint a külső életben (a császár erre külön gondot fordít: hiszen sem a gázt, sem a villamos berendezéseket nem engedi be az épületbe), a szolgálattevők seregével (akik vidéki kisvárosra emlékeztető pletykafészkek te-

A keleti pályaudvar.

amelyben a statiszták rajzolnak új és új vonásokat a főszerepekre. Miközben így fokozzák (vagy legalábbis nem hagyják kialudni) azok fényét, maguk is részesülnek belőle. A bennfentesek, a személyi szolgálattevők: a burgbeli masszírozónők, a fiakeres, a kitarított nők úgy vesznek részt a csodált és irigyelt világ életében, hogy miközben illúzióikat elvesztik, bizonyos presztízssre is szert tesznek.

A Burg Krúdy előadásában minden hangsúlyozottan muzeális jellege ellenére is elevebb, mint a vele szembeállított Jockey Club, a konzervatív arisztokraták gyülekezőhelye, ahol elsősorban az idő megállításával foglalkoznak a gögös főrendek: „A Jockey Club bőrös, gobelines, aranyozott falai között céltalanul nézegették egymást az urak az egyik ablaktól a másik ablakig érő velencei tükörben, és mint minden nyáron, most is felmerült az az eszme, a radikalizmus felé hajlamos fia-

szik a császári rezidenciát) maga a nép is jelen van a történelmi falak között.

Az azonosulás, illetve a részesedés-részesülés vágya és lehetősége a kiugró nagy tekintély éltetője – állítja az író, s azt is bemutatja, hogyan lehet ezt megfontoltan kihasználni, mint Alvinczi teszi, s hogyan lehet csaknem minden személyes(sége)t feláldozni érte, ahogy Ferenc József példája mutatja.

Az uralkodó temetéséről írott tudósításban Krúdy „egy újkori Toldit” gyászol, aki „rendet, tekintélyt, szigorot, erkölcsöt és kötelességteljesítést tartott önmagával és másokkal is tartatot”. És később is ilyennek látja, s amikor azt állítja: „felejtethetetlen akarnoksággal nyomott el minden egyéni szándékot az országban”, a „mindenkihez” a császárt magát is odaszámítja.

Ferenc József, akit a görög sorstragédiák szerepébe konokul, ám minden emberformáló eredmény nélkül

kényszerít a sors, Krúdy előadásában „az állam első szolgája” (akárcsak 100 év előtti nagy elődje): pontos bürokrata, rendszerető, rendíthetetlen és magányos. Ez utóbbiról, a magányról sokat beszélt az utókor, némelykor egyenesen embertelennek is nevezték, Krúdy azonban egészen mást ábrázol. Olykor ugyanúgy lépteti színpadra Ferenc Józsefet, mint büntető és oltalmazó, félelmet és biztonságérzetet egyaránt fölkelő, Janus-arcú figurát, akiben az apa és az uralkodó vonásai tökéletesen eggyé váltak, de nagyobb kedvvel rajzol biedermeier idillt a barátjához kiránduló öreg császár köré. Meleg, barátságos otthont, ahol kártyajátékkal, egy asszony mese-mondásaival kellemesen lehet mulatni az időt. És a társaság nélkül ebédelő uralkodó mesteri kézzel rajzolt képét sem a rideg magány lengi át, hanem az önmagával megelégedett igénytelenség derűje:

„a csonthúst szerette és ette is majdnem élete végnapjáig.

Ez a hús a Hofburg-beli dolgozószobájában a kihallgatási szünetek között, de Budán, sőt másfelé is (mert elég vagyonos ember volt, hogy ezt a luxust megengedhesse magának), többnyire magyar marhából volt... Nem is annyira étvágyasságból, hanem leginkább azért, mert szerette a rendet maga körül... Pohár (vagy korsó) sörét már megitta ebéd előtt, mint egy bennszülött bécsi úriembernek kötelessége, amikor döngetni kezdik a sörshordókat a birodalom fővárosában, ebédre inkább bort ivott... Ferenc József egyedül ebédel.” (*Mit ebédel? Ferenc József? A bécsi csonthús legendája*)

Krúdy szerint az uralkodó egyszerűsége, mértékletessége (s mindezzel együtt: a képzelőerő hiányára) utaló közismert szokásai könnyen követhető mintá(ka)t kínáltak a hasonulni vagy azonosulni vágyóknak. Az író különösen sokat foglalkoztatta ez a kérdés – s nemcsak Ferenc Józsefhez kapcsolódva, hanem általánosságban is. Az öltözék, a haj- és szakállviselet, a gesztusok Ferenc József-i uniformizálódását egyértelműen a nagy tekintélyből való részeseülés óhajával magyarázta. Valóságos tárháza a hasonulás és utánzás elterjedt és egységesítő példáinak a *Jockey Club* című regény, amelyben őrgrofok, kocsisok és inasok egyaránt császárszakállt hordanak (büszkén, akár egy kitüntetést), a fiakeres a virginia szivar ama fajtáját szívja boldog megelégedéssel, amelyet a császárnak gyártanak, s az előkelő hölgyek délidőben sört isznak, mert a császár is így teszi.

Krúdy másutt részletesen elemzi, hogy milyen körülmények között keres magának mintát az alattvalói igyekezet, amely törekvéseiben nem ismert lehetlent, s az örökös katonaruhában járó Ferenc Józsefben fölfedezi „Európa első gavallérját”: „Ifjabb Ábrányi, a pesti főszerkesztő kinyomozta, hogy előbb említett úriember – első Ferenc József –, amikor először és utoljára életében öltözködött civilruhába, hogy a francia Riviérán bánkódó Erzsébet királynét a bécsi Burgba való visszatérésre bírja: milyen kalapot viselt az inkognitóban tett utazás alatt? Cilinder-kalapot viselt, zsakkal és pepitanadrággal... Ifjabb Ábrányi Kornél az ellenzéki lap főszerkesztője az úgynevezett középpárti publicista, aki megvető arcot mutatott a mindennel megalkuvó szabadelvű párt felé, de csendes mellőzéssel vette tudomásul, hogy az országban még erős függetlenségi áramlat is van, amely nagyarányú követségeket szállít az alsó-

házba: Ábrányi Kornél életében lehetőleg mindig úgy öltözködött, mint I. Ferenc József, amikor életében először és utoljára civil ruhában mutatkozott.” (*Az oro-szlán Ábrányi*)

A tegnapok ködlovagjai és *A XIX. század vizitkártyái* című tárcasorozatok még számos ilyen ironikus remeklést tartalmaznak. E történetekből kiderül – s Krúdy számára éppen ez adja a monarchiabeli élet különös, színpadias varázsát –, hogy az egyszerűség, a mértékletesség követése pusztán utánzás maradt, s jól megfért a császár által olyannyira kárhóztatott egyénieskedéssel, hedonizmussal, sőt lázadással – némelykor azonban tragikus meghasonláshoz is elvezetett.

A tragikus lázadó prototípusát Krúdy a császár fiában, „a boldogtalan Rudolf királyfiában” találta meg, aki vissza-visszatérően foglalkoztatta frői képzeletét.

Az *Őszi utazás a vörös postakocsin* története a bécsi kapucinus kriptából indul, ahol üresen áll Rudolf koporsója, míg a halott királyfi (ahogy a regényből megtudjuk később), mint életre kelt szellemalak vadászatot a Kárpátok rengetegeiben. Krúdy elkészítette Rudolf „ködlovag-portréját” is, a *Jockey Club* történetét pedig egyenesen a lázadó, önmagát kereső trónörökös személye köré rendezte. Ez a regény, amely sajtóságos kézikönyve az apa-fió s az uralkodó-alattvaló helyzet kiélezett konfliktusainak, Rudolfot az azonosulás-megtagadás kettős szorításában vergődő alaknak ábrázolja. Megmutatja az azonosulás példáit: a főhercegi hálószobában (a mayerlingi kastélyban is!) „katonás vasággy” áll, „amelyen Rudolf fejpárna nélkül szokott aludni, akár Bécsben az Öregúr!” – ám azt is, hogy ugyanez a Rudolf valósággal irtózik az apai-uralkodói öltözködéstől, a katonaruhától: „Civil ruhát – kiáltotta türelmetlenül a trónörökös. – Azt, amelyiken oly sok zseb van, mint egy főpincér bugyellárisán...” Rudolf nemcsak külsőségekben, lényegi kérdésekben is dacolni próbál az apai-uralkodói tekintéllyel.

Amikor anyja a kötelességei szerint való élet vállalására kéri: „inkább ma éjszaka a Dunába ugrom – felelt őszintén a királyfi...” Majd, mivel – Krúdy elgondolása szerint – egyáltalán nem értette a lényegét, a Monarchia egész világának összefüggő látszatszerűségét, így folytatja: „Én nem akarok Isten lenni, nem akarok császár lenni. Én itt Bécsben akarok élni, mint a magamfajta fiatal emberek.”

S akárcsak a család fekete báránya, az Orth János néven boldogságát kereső János Salvator főherceg, a polgári létben, a polgárszerepben véli megtalálni a megoldást élete kínzó problémáira. Nős férfi létére ezért a hétköznapi férfiszerepért ragaszkodik oly erősen Vecsra kisasszonyhoz. E ragaszkodást Krúdy egyszerre ábrázolja regényes szerelemnek (még hozzá a szó szoros értelmében: *Az aranyember* történetére való sűrű hivatkozással) és az apai tekintélytől való szabadulni akarás lényegi bizonyítékának. Az önállósulási vágy és az öntetszelgő, irodalmias mintakövetés különös elegyenek.

Az természetes, hogy az önálló életet (akár példaképei: Orth János és Tímár Mihály) a trónörökös munkás életnek képzele, az azonban ábrándos ködlovag voltára vall, hogy kenyérkereső munkának az írói hivatást választaná.

„Nem lett író Rudolf, igaz, hogy király sem lett belőle” – összegzi *A tegnapok ködlovagjainak* Rudolf-

portréja a tragikus (tragikomikus) lázadás minden eredményét. A *Jockey Clubban* is, akár a valóságban, a bűntető-számonkérő apa szerepében föltűnő Ferenc József marad a győztes, aki bár fiát elvesztette, épségben megőrizte tekintélyét. És változatlanul él és működik tovább az egyszerre múlt és valóságos mechanizmus is, e tekintély egyik pillére: az alkalmazkodás, az önálvetés mechanizmusa, amely – mert a biztonságvágy mozgatja – legsajátabb tulajdonsággá válhat.

Ezt hangsúlyozza a történetben oly föltűnően kiemelt öltözetmotívum is, s az, hogy éppen e motívumhoz fűzi hozzá az író a történet magvát: a hasonmás-problematikát. Krúdy előadásában Rudolf hasonmása: Bécs Rezső épp olyan önmagát kereső, éretlen személyiség, mint a királyfi, aki céltalan életének szintén a szerelemmel próbál értelmet adni, s éppúgy kudarcot vall, mint a trónörökös maga. Bécs Rezső színpadias föllépései a külsőségek hatalmát igazolják, a látszatokét, amelyek minden ténynél erősebbnek bizonyulnak, egyben azt is sugallják, hogy lényegi önazonosság talán nem is létezik.

A hasonulás-azonosulás problémájához szorosan és természetesen kapcsolja hozzá az író a lázadásét. Azt pedig, hogy a boldogtalan habsburgi lázadó, az uralkodó-apával dacoló alattvaló-fiú személye is saját azonosulási lehetőségeket kínált, már az *Őszi utazásban* is megmutatta, s tételesen kifejtette a „ködlovagok” Rudolf-portréjában. „Egy egész könyvet (Őszi utazás a vörös postakocsin) írtam egyszer azokról a fantasztikus vadászatokról, rejtek-kastélyokról, titkos mulatozásokról, amelyeken Rudolf trónörökös tiszteletére ropogós csárdást jártak az öreg medvevadászok és a bálhoz öltözött hölgyek szó nélkül engedelmeskedtek az udvarmester felhívásának, aki a hölgyeket csak abban az esetben volt hajlandó a tánchoz beereszteni, ha előbb megfosztják vala magukat gondosan összeválogatott ruházatuktól. Legendák... A régi Magyarországon szájról-szájra járó történetei, amelyek vándorlásaikban elmentek a főúri szalonokból, az előkelő kaszinók társalgóiból, a gólyafészes falusi házakig. »A királyfi boldogtalan« – mondják azok, akik szeretnek bekandikálni a függönyök mögé... Hogy milyen legendás alakká váltott Rudolf királyfi, arra nézve csak annyit mondhatok, hogy a háború előtti években való utazgatásaimban Máramarosban, de Gömörben is híre volt egy-egy vadászkastélynak, hogy abban öregedő vadász lakik, aki feltűnően hasonlít Rudolf királyfihoz.” Az önvigasztaló, önfölerétkelő mesemondások e sajátos példája arra jó Krúdynak – s ez talán

magyarázat lehet a Jockey Club különös és mellőzött regényéhez is –, hogy a monarchiabeli magyar élet sajátos, olykor gyermeki felelőtlenségét mutassa meg általa: „Ó, boldog korszak, amikor a magyarok ráérték legendákat szövögetni kedvenceikről! És ebben a korszakban a legbölcsebbek, legjózanabbak, az úgynevezett hidegvérűek összeráncolt homlokkal megállapítják, hogy Rudolfot a bécsi udvar »tette el az útból«, mert szerette a magyarokat... Mi még édesdeden szundikáltunk akkor nemzeti álmainkon, fontosságunkról, szükségességünkön, hatalmunkon a nagy monarchiában, amikor még nem hangzott el valójában eleven koporsónk felett a végzetesen is intő, legrégebbnek mondott magyar nyelvtörténelmi emlék, a Halotti Beszéd.”

Ami az önáltató-önfelmentő magatartást illeti, ezt az egész monarchiabeli élet jellegzetességének látja az író, méghozzá olyannak, amely a kikezdetetlen uralkodó-afafigurától kapja a magyarázatát. A *tegnapok ködlovagjainak* egyik tárcájában (*M. kir. államfogoly úr Vácott*) egyenesen azt írja, hogy gyermeki-alattvalói szerepbe való beletörődésre, illetve az ellene való berzenkedésre vezethető vissza az önkorlátozásra való képtelenség is: „Valamiképp visszaéltünk azzal, hogy öreg királyunk nem enged a liberálisizmus ellen véteni.”

Meglehető lehet talán, de nagyjában-egészében megfelel a tényleges helyzetnek, hogy az író a monarchiabeli életet a liberalizmusnak szabad folyást engedő, ám egyszersmind az egyéniség elnyomásában sikeresen működő rendszerként írja le. Megfigyelők és megfigyeltetők, ellenőrzők és ellenőrzöttek, eredetiek és utánpótlások, egymásból eredő, egymáshoz kapcsolódó hálózatának. Az életmű legfolytonosabb szála éppen azokhoz az egyéni magatartásokhoz tapad, amelyek Krúdy bemutatásában az egyéni lét megkettőződésének, a saját világ, az egyéniség megteremtésének különös kísérletei. Krúdy sokszor magát az irodalmat is ilyen önvigasztaló, önáltató, mesterkéltn autonómiának látja, ahogy ezt világosan ki is mondja a Hatvanynak írt, már idézett levelében: „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci: Ferenc Józseffel együtt. Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul sem elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom soha vissza nem térő fénykorát is. Gőgösek voltunk az irodalmunkra, hencgettünk temérdek értékeinkkel, és azt hittük, hogy a magyar irodalomnak éppen úgy vannak halhatatlanjai, mint akár a külföldi irodalmaknak.”

